

אסתטיקה ופרחי בר

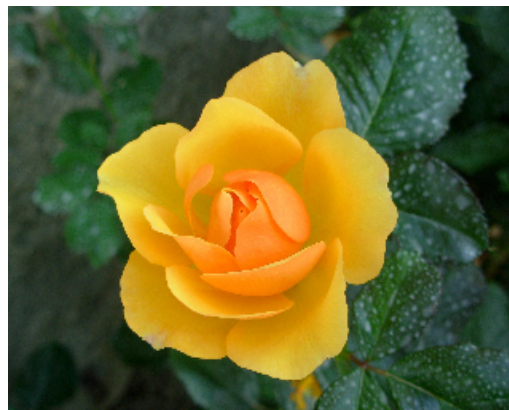
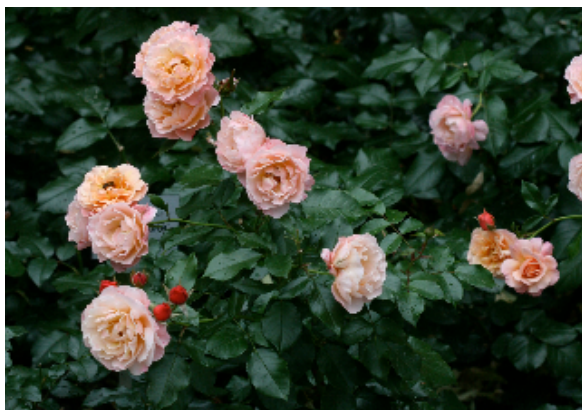
רות לורנד

האם פרחים הם יפים? האם כל הפרחים יפים? ומה ההבדל לעניין זה בין פרחי בר לפרחי תרבות? לרובנו, ובודאי לגולשים המתמידים של "צמח השדה", השאלות עשויות להראות תמוהות: הרי מובן מאליו שפרחים הם יפים. כבר בילדותנו אנו מתוודעים ליפי הפרחים, מציירי פרחים ומעטרים בפרחים. פרחים הם בטוי להבעת התודה והאהבה המקובלים ביותר, מקשטים כל מסיבה, ואפילו ללא ארוע מיוחד, נעים לראות פרחים בין אם באגרטל, בגינה או בשדה. אם כך, מי שואל שאלות כאלה ולשם מה?

פילוסופים נוהגים לשאול שאלות על מה שנראה כמובן מאליו בחיי היומיום מתוך נסיון להבין את הקשר שבין התופעות וההיבטים השונים של חיינו. דבר איננו מובן מאליו עבור העיון הפילוסופי, וגם התשובות שנותנים הפילוסופים עצמם שנויות במחלוקת ומעוררות שאלות חדשות. האם פילוסופים התעניינו ביופיים (המובן מאליו) של פרחים? בדרך כלל לא. הנטיה הפילוסופית היא לעסוק במושגים כלליים, אולם ניתן למצא דיונים רבים בשאלה מהו יופי בכלל, ומתוך כך להשיב על השאלה המצומצמת יותר.

"אסתטיקה" הוא שמו של ענף בפילוסופיה העוסק בשאלות הנוגעות למהותו של היופי וטיבה של האמנות והקשר בין שני אלה לבין היבטים שונים של חיינו. נושאים אלה נדונים כבר אצל אפלטון ואריסטו, למעלה מארבע מאות שנה לפנה"ס, אולם המונח "אסתטיקה" נטבע רק במאה השמונה עשרה על ידי פילוסוף בשם אלכסנדר באומגרטן (1714-1762). מקור השם הוא ביוונית ומשמעותו--תפיסה חושית. באומגרטן האמין באפשרותו של מדע היופי אשר יחקור וינסח את חוקיות היופי ממש כפי שמדע הטבע חוקר את תופעות הטבע ומנסח חוקים התואמים את ממצאיו.

האמנם אפשרי מדע כזה? בקרב הפילוסופים קיימת, באופן מפתיע, הסכמה נרחבת בעניין זה: מדע היופי הוא בלתי אפשרי, כיוון שיופי אינו מתנהל על-פי חוקיות קבועה. עמנואל קאנט (1724-1804) כתב בספרו "בקורת כוח השיפוט", כי אין אפשרות לכונן מדע יופי, מפני ששיפוטי יופי אינם בטוי לחוקיות קבועה, כי אם למשחק החופשי של כוחות ההכרה שלנו. יופי הוא פרי צירופים שהתבונה והדמיון שלנו מצרפים באופן ספונטני, כפי שהקליידוסקופ המסתובב בידינו יוצר לנגד עינינו צורות חדשות ומפתיעות. ומדוע צורה אחת יפה בעינינו יותר מאחרת? התשובה היא שאין תשובה: איננו יכולים לבסס את העדפותינו על חוקים או כללים כלשהם ואיננו יכולים להצדיק או לשלול העדפה כלשהי. קאנט משתמש בפרחים כדוגמה ליופי נטול נימוקים. אפילו הבוטניקאי, אומר קאנט, המכיר היטב את מבנה הפרח ותפקודו, איננו מתחשב בידע זה כאשר הוא מעריך את יופיו של הפרח. כל שניתן לעשות הוא לאפיין את תופעת היופי בכללה, וקאנט אמנם הציע מאפיינים כאלה: שיפוטי יופי אינם מבוססים על הבנה מושגית, על אינטרסים שהאובייקט היפה מספק, או על חוקים קבועים ואי אפשר להקיש ממקרה אחד לאחר. אם ורד מסויים יפה בעינינו, איננו רשאים להסיק מכך, שכל הורדים יפים. שיפוטי יופי הם סובייקטיביים ופרטיים, אם כי לעתים נדמה לנו שהם אובייקטיביים ומבטאים אמת אוניברסלית.

האם כל הורדים יפים? האם כולם יפים באותה מידה?

לעמדתו של קאנט היתה השפעה עצומה על הגות היופי, אולם לצידה התפתחה גם מסורת אחרת שאימצה את קו המחשבה של באומגרטן. מתמטיקאים ופסיכולוגים ניסו בדרכים שונות להציע עקרונות של מדע היופי ולנסח את החוקיות שעל-פיה מתנהלות הערכותנו האסתטיות. הוצעו תאוריות בדבר הקשר בין יופי לתכונות של גשטאלט (תבנית) שהוא נוח לתפיסה וקליט במיוחד, וכן בין יופי לתכונות של בריאות ופוריות המבטיחות העמדת צאצאים מוצלחים והשרדות המין. מתמטיקאים הפנו את תשומת הלב לתכונות צורניות המבטיחות יופי--סימטריה, חתך הזהב או סידרת פיבונאצ'י (ראו מאמר בנושא זה המופיע באתר "צמח השדה": <http://weblife.bangor.ac.uk/cyfrif/eng/resources/spirals.htm>). האמנם ניתן להבין את יפי הפרחים, ופרחי בר באופן מיוחד על-פי תאוריות כאלה? הבה נראה.

1. תפקידם של הפרחים בטבע אכן חיוני בתהליך הרבייה, אולם אין בהסבר זה כדי לתאר משהו שהוא יחודי לפרחים ואין בכך כדי להסביר מדוע פרח מסויים יפה יותר מפרח אחר. לעתים קרובות נוטים להחשיב כיפים במיוחד דוקא פרחים נדירים, שמנגנון הרבייה שלהם כפי הנראה רגיש ומורכב ואינו מאפשר להם להתרבות בקלות בכל מקום; ולהפך, האם פרחים בסכנת הכחדה יפים פחות מפרחים נפוצים ועמידים?

פרגה צהובה

איריס ירוחם

2. פרחים שצורתם פשוטה (יחסית) וקלה לתפיסה ולשחזור (לציור), הם בעלי יתרון מבחינה קוגניטיבית, אבל אין בכך כדי להבטיח שהם יפים בעינינו במיוחד. צורת הפרח הקלאסי שילדים מציירים תואמת לעתים רחוקות פרחים ממשיים, ורובנו נוטים להעדיף פרחים שיש בהם משהו יחודי מבחינת הצורה, הצבע ועוד.

איריס ענף

סביון מצוי

3. פרופורציות כגון חתך הזהב או סידרת פיבונאצ'י, ניתן למצוא בצמחים רבים, כמו גם בגוף האדם ובעלי חיים אחרים. אם אמנם פרופורציות אלה מהוות סדרויות טבעיות, אין בהם כדי להסביר מדוע אנו מעדיפים פרח אחד על פני האחר, כאשר לשניהם אותן פרופורציות או שניהם סימטריים במידה דומה. לתכונות צורניות אלה מצטרפות תכונות קובעות אחרות: צבע, גודל, סביבה, נדירות או שכיחות ועוד, ולא לה יש תרומה לא מבוטלת ליופיו של הפרח.

איזו סימטריה (לא מושלמת) יפה יותר: דבורנית הקטיפה, זקן סב מצוי או פרגה קרחת?

אין ספק כי כל אחת מהתאוריות נוגעת במשהו חיוני, אבל אין בה הסבר מספק להבדלי הטעם בין מתבוננים שונים. מדוע, למשל, פרחי בר יפים בעיני יותר מפרחי תרבות? הרי פרחי התרבות הם בדרך כלל חזקים יותר, מושלמים יותר בצורתם, ומתפקידים באופן סדיר המבטיח את המשכיותם. האם לא נותר אלא למשוך בכתיבנו ולומר: על טעם וריח אין להתווכח? האם צודק קאנט?

אני סבורה שקאנט צודק באופן חלקי: אמנם אין חוקיות קבועה לשיפוטי יופי, ויש לכך עדויות רבות בנסיון האסטטי; יחד עם זאת, העדפותינו האסתטיות כרוכות בידע, בתובנות ובערכים של המתבונן. באופן כללי אפשר לומר, שכל העדפה אסתטית "מסגירה" את השקפת עולמו של המעדיף, ידיעותיו ונטיותיו בהקשרים חוץ-אסתטיים. העדפות אסתטיות משתנות כאשר חל שינוי בערכיו ובמצבו של המתבונן או של האובייקט, ולפיכך העדפות היופי שלנו אינן יציבות וסדירות.

העובדה שכמעט הכל מוצאים יופי בפרחים, אומרת משהו על כוח המשיכה שיש לגיוון בטבע--פרחים מגוונים בצורתיהם וצבעיהם באופן בולט יותר מעצים ושיחים. העובדה שגודלם של פרחים בדרך כלל אינו עולה על גודל כף היד, מעוררים בנו רגש של חיבה ורצון להגן ולהתבונן, כאילו היו ילדים קטנים. פרחים קשורים באופן הדוק לחילופי עונות, לצמיחה והתפחות--ערכים הרצויים לכולם.

ומדוע אני מעדיפה בדרך כלל פרחי בר על פרחי תרבות? הנה כמה נימוקים:

במופעים של פרחי בר יש ספונטניות טבעית, שאיננה סדורה בקפידה ועל כן תמיד מפתיעה ומרגשת, בעוד שמופעים של פרחי תרבות מאורגנים (בדרך כלל) על פי תבנית מתוכננת מראש ויוצרים רושם מלאכותי או מניפולטיבי. במופע של פרחי בר איננו חשים את היד המכוונת להרשים אותנו, ובכל זאת לעתים קרובות כל כך המראה מעורר התפעלות והתרגשות. בפרחי הבר אנו חשים את רוח החופש ואילו בפרחי תרבות את כבלי הגינונים החברתיים.

תצוגת צבעונים בקנהוף, הולנד

צבעוני ההרים ליד כפר גלעדי

פרחי תרבות הם לעתים קרובות גדולים יותר (גדולים מדי לטעמי), "מושלמים" יותר ובמבחר גדול יותר של גוונים מפרחי בר בני סוגם. תכונות אלה קשורות לאופי המסחרי של הפרחים, המיועדים למכירה או לנוי ליד הבית כחלק מתפאורה. אמנם פרחי תרבות מרשימים כהישג אנושי וכשליטה במנגנוני הטבע, אולם הם סופחים אליהם את כל קווי האופי (שאינם לטעמי) של תרבות הצריכה. בפרחי הבר יש צניעות, עדינות והשתלבות בסביבה בעוד פרחי התרבות כאילו מתחרים זה בזה בכיבוש סביבתם. ואפשר להביא נימוקים

נוספים בעד עמדתי או נגדה, ואפשר לטעון שיש הרבה פרחי תרבות מרהיבי עין ומעוררי השתאות כמו הסחלבים המעודנים, הדליות היפיות ועוד רבים אחרים. אין ספק, שגם העדפת פרחי התרבות היא בטוי לערכיו ונטיותיו החיוביות של המתבונן.

אך הנימוק המכריע עבורי הוא זה:

צילום פרחי תרבות הוא סיור מאורגן במרחב מוגדר וסגור כמו מוזיאון או תערוכה. ביקור במוזיאון הוא בודאי מעשיר ומחכים, אך צילום פרחי בר הוא הרפתקה במרחב פתוח נעדר גבולות וחופשי ממוסכמות. מרחב זה מזמן פגישות מפתיעות עם פרחים חדשים ופגישות מרגשות עם מכרים נושנים שחוזרים בכל שנה קצת אחרת ותמיד יפים ומשמחי לב.

זעזועית גדולה

עולש מצוי

דרדר כחול

ארבע כנפות מצויות

לוע ארי גדול